

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİS DİLİNDƏ “YAXŞI” VƏ “PİS” KONSEPTLƏRİ

İxtisas: 5708.01 - German dilləri

Elm sahəsi: filologiya

İddiaçı: **Sevinc Şakir qızı Şükürlü**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Hind-Avropa dilləri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor

Oruc İbrahim oğlu Musayev

filologiya elmləri doktoru, professor

Sayalı Allahverdi qızı Sadıqova

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru

Pərviz Yasinəli oğlu Ağayev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

İradə Nadir qızı Sərdarova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Çinarə Zahid qızı Şahbazlı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 1.06/1 Birdəfəlik Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

filologiya elmləri doktoru,

professor

Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

dosent

Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, dosent

Lalə Qədir qızı Qurbanova

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dilçiliyin müasir inkişaf mərhələsində dilin insan təfəkkürü və onun ruhi-mənəvi və əməli fəaliyyəti ilə qırılmaz əlaqələri olmasının qəbul edilməsi həlledici rol oynayır. Belə bir zamanda dünyanın xüsusi etnik, lingvistik və mədəni mənzərəsinin formalaşması prosesində dilin yerini müəyyən etmək məsələsi xüsusi önəm kəsb edir. Dil hadisələrinin mədəni komponent prizmasından təhlili dilin dünyanın qavranılmasına təsiri məsələsinin həllinə yaxınlaşmağa imkan verir. Dilin dünyanın qavranılmasına təsiri məsələsinin daha konkret izahı ondan ibarətdir ki, görəsən, hər bir dil xüsusi bir “dünyagörüşü” yaradır, yoxsa hər bir dilin etnik xüsusiyyəti ümumbəşəri, universal məntiqi vahidlər üzərində laylanır. Bu tipli məsələlərə müasir dövrdə daha çox koqnitivizm, koqnitiv dilçilik baxımından yanaşılır.

Koqnitiv dilçiliyin ümumi problematikasında dilin müxtəlif aspektlərinin etik, estetik və etnomədəni yönümünün universal və milli-etnik dəyərlər və dəyərləndirmə kateqoriyaları ilə əlaqəsinin təhlili getdikcə daha çox əhəmiyyət daşıyır. Dünyanın milli dil mənzərəsinin strukturunda dünyagörüşün özəlliklərini əks etdirən dəyərlər və dəyərləndirmə komponentləri əsas yerlərdən birini tutur. İnsanın dəyərlər oriyentasiyası onun həyati məqsədləri olmaqla bərabər, idraki və etnomədəni sisteminin də əsasını təşkil edir.

Artıq xeyli zamandır ki, dünyanın dil mənzərəsi çərçivəsində dil hadisələrinin öyrənilməsinə antropoloji yanaşmaya əsaslanan yeni istiqamətlər təşəkkül tapmışdır. İnsanın dil şəxsiyyəti olaraq öyrənilməsinə artan maraq biliklərin universal saxlanma formalarının tədqiqi zəruriyyətinə gətirib çıxarmışdır ki, onların da biri konseptdir.

Koqnitiv dilçilik, yeni yaranmış bir elm kimi, özünəməxsus terminlər sisteminə malikdir. Konsepsiya anlayışı da bu terminlərdən biridir. Müasir dilçilikdə “konsepsiya” məfhumu çoxdan öyrənilir. Bu öyrənilmə prosesi ərzində dilçilik tədqiqatlarında konsepsiyaya bir neçə yanaşma inkişaf etmişdir, lakin konsepsiyanın tərifi məsələsi hələ də tam dəqiq öz həllini tapmamışdır. “Konsept” termini kifayət qədər uzun müddətdir ki, koqnitiv dilçilik sahəsində tədqiqat aparən alimlər (A.Vejbitskaya, K.Qodart, R.Lanqaker, İ.A.Melçuk, Y.S.Stepanov,

R.M.Frumkina və s.) tərəfindən istifadə edilir. Rus dilçiliyində 70-ci illərin ortalarında R.M.Frumkinanın qeyd etdiyi kimi, R.Şenk, U.L.Çeyf, B.Rassellin əsərlərində “konsepsiya” termininin adekvat tərcüməsi problemi yarandıqda ingilis dilindən olduğu kimi götürülərək istifadə edilmişdir. Daha sonra da ingilis dilində istifadə edilən “concept” sözü dilçilikdə “konsept” kimi tərcümə olunub geniş istifadə edilməyə başlandı.

Dünyanın dil mənzərəsi, əsasən, konseptlərdə əks olunur. Konseptlər xalq mentalitetinin koqnitiv bazasını təşkil edir. Dünyanın dil mənzərəsi haqqında hər bir fikir milli dilin leksik-semantik sisteminin təhlilinə əsaslanmalıdır. Dildəki leksik, leksik-qrammatik birləşmələr, sabit söz birləşmələri, atalar sözləri kimi dil vahidləri də məhz konseptlər əsasında dərk olunur. Hər bir sabit söz birləşməsinin arxasında müəyyən bir konsept dayanır. Bu ifadələr dünyada əbədi mövcud olan “xeyir və şər”, “yaxşı və pis”, “gözəl və çirkin” və s. konseptləri əks etdirir. Dünya mədəniyyətinin əsas konseptlərinə aid edilən və bizim də araşdırdığımız “yaxşı” və “pis” konseptlərinə aid olan dil ifadələrinin ingilis dilində verballaşma və reallaşma formalarının hərtərəfli öyrənilməsi də aktuallıq kəsb edən cəhətdir.

Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı təsiri, kollektiv dil düşüncəsinin milli-spesifik konseptlərin formalaşmasına təsiri məsələləri V. Humboldt, A. Vejbiska, E.Sepir, B.Uorf və digərlərinin tədqiqatlarında araşdırılmışdır. Koqnitiv dilçiliyin və linqvokulturologiyanın tədqiqat predmeti kimi konsept nəzəriyyəsinin əsas məsələləri A.P.Babuşkin, S.A.Askoldov, V.M.Buxarov, L.N.Venediktova, E.İ.Qolovanova, V.Z.Demyankov, V.İ.Karasik, E.S.Kubryakova, C. Lakoff, D.S.Lixaçev, V.A.Maslova, Ə.Abdullayev və başqalarının tədqiqatlarında öyrənilmişdir. Müxtəlif dilçilik tədqiqatlarında “yaxşı” və “pis” konseptləri fərqli istiqamətlərdə N.S.Aksenova, L.V.Kolijuk, E.V.Roqojkina, Z.A.Seyeva, T.V.Peçagina tərəfindən araşdırılmışdır. Azərbaycan dilçiliyində də konseptlərlə əlaqədar dissertasiya işləri yazılmışdır. Konsept və konseptosfer ilə bağlı nəzəri və praktik planda aparılmış xeyli tədqiqatın olmasına baxmayaraq, bu problemin bir çox aspektləri kifayət qədər işlənmiş qalmışdır. Xüsusilə, dünyanın dil mənzərəsində dəyərlərin representasiyasının linqvistik üsullarının tədqiqi hələ də həllini gözləyən məsələlərdən sayılır. Dəyərləndirmənin

konseptuallaşmasının və kateqoriyallaşmasının dil vasitələri ilə ifadəsi dilçilikdə ən aktual problemlərdəndir. Çünki “yaxşı” və “pis” konseptlərinin müasir ingilis dil daşıyıcıları tərəfindən verbal ifadə vasitələri təhlili müxtəlif linqvomədəniyyət mənsublarının tədqiq olunan konseptlərdə öz ifadəsini tapan milli mentalitet və mənəvi-əxlaqi özəlliklərini üzə çıxarmağa şərait yaradır. Lakin dildə dəyər anlaylarının formalaşma mexanizm və prinsipləri, dəyər konseptlərinin və kateqoriyalarının təqdimat xüsusiyyətləri tədqiq edilməmişdir. Bütün bunlar mövzunun aktuallığını əsaslandırır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı ingilis linqvomədəniyyətində dəyərləndirmə konseptosferlərinin strukturunda əsas vahidlər olan “yaxşı” və “pis” konseptləridir. Predmeti isə “yaxşı” və “pis” konseptləri sferasına daxil olan dil vahidlərinin semantikasında təsbitini tapan dəyərləndirmə komponentlərinin milli-mədəni və linqvokulturoloji səciyyəsinə, onların funksional-semantik və leksik-qrammatik xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaqdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi ingilis dilində müvafiq dil vahidlərinin semantik təhlili yolu ilə əsas dünyagörüşü kateqoriyaları olan “yaxşı” və “pis” konsept sahələrinin universal və milli komponentlərini üzə çıxarmaq, onların verballaşma formalarını tədqiq etməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

- “yaxşı” və “pis” konseptlərinin mahiyyətini və əhatə dairəsini, dildə verballaşmasının spesifikasiyasını müəyyənləşdirmək;

- “yaxşı” və “pis” konseptlərinin nitqdə və dildə müxtəlif təzahür formalarını üzə çıxarmaq və funksional imkanlarını müəyyənləşdirmək;

- “yaxşı” və “pis” konseptlərinin verballaşdığı dil vahidlərinin formalaşmasında linqvistik və ekstralingvistik faktorların təsirini nəzərdən keçirmək;

- “yaxşı” və “pis” konseptlərinin verballaşdığı dil vahidlərini məzmun və ifadə planında araşdırmaq;

- “yaxşı” və “pis” konseptlərinin sabit söz birləşmələrində, idiomlarda, atalar sözləri və zərbi-məsəllərdə ifadəsini iki dilin materialı əsasında təhlil etmək;

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işi müasir linqvistik tədqiqatlar üçün məqbul sayılan metodların tətbiqi ilə yerinə

yetirilmişdir. Tədqiqatda təsviri, komponent və konseptual təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar:

- “yaxşı” və “pis” konseptləri sferasının əsas elementlərinin koqnitiv-lingvistik və lingvokulturoloji səciyyəsi, eləcə də ingilis milli dil düşüncəsinin dil vahidlərində təsbit olunmuş müsbət və mənfi dəyərləndirmə elementləri mənəvi dəyərlərə üstünlük vermə ənənələrini təsdiq edir;

- “yaxşı” və “pis” konseptlərinin lingvokulturoloji səciyyəsi göstərir ki, dəyərləndirmə komponentlərindəki variativlik ingilis lingvomədəniyyətində də çağdaş dövrün prioritetlərinin dəyişməsi ilə birbaşa əlaqəlidir;

- bəşər tarixinin ən qədim dəyərləndirmə kateqoriyaları kimi “yaxşı” və “pis” konseptləri sferasına daxil olan dil vahidlərinin semantik səciyyəsinə mədəni-tarixi, sosial-iqtisadi və təbii amillər təsir edə bilər;

- müxtəlif sistemli dillərdə “yaxşı” və “pis” konseptləri struktur baxımdan oxşar olsalar da onların anlayış, obraz və qiymətləndirmə xüsusiyyətləri müqayisəli təhlili edildikdə bu konseptlərin xüsusi milli-mədəni xüsusiyyətlərə malik olduqları aydın olur;

- fərqli xalqların, milli mədəniyyət həyatında və mentalitetində *yaxşı* və *pis* konseptləri müxtəlif mənə xüsusiyyətlərinə malikdirlər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. “Yaxşı” və “pis” konseptləri bir sıra fərqli dillərdə müxtəlif məqsəd və mövqelərdən araşdırılsa da, ilk dəfə olaraq ingilis dili materialları koqnitiv və lingvokulturoloji baxımdan tədqiq olunmuş, əsas dünyagörüş kateqoriyaları olan “yaxşı” və “pis” konsept sahələrinin universal və milli komponentləri müəyyənləşdirilmişdir. Yaxşı” və “pis” konseptlərinin mahiyyəti və əhatə dairəsi, dildə verballaşmanın spesifikasi və onların verballaşma formaları araşdırılmışdır. İngilis dilinin izahlı, frazeoloji lüğətlərində qeydə alınmış frazeoloji vahid, sabit ifadə və birləşmələr, idiomlar, atalar sözləri, məsəllər, ümumilikdə, şifahi xalq ədəbiyyatı, folklor nümunələri və bu dillərdə nəşr olunan bədii ədəbiyyat əsasında “yaxşı və pis” konseptlərinin əsas xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir. Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq “yaxşı və pis” konseptlərinin müasir ingilis dilindəki idiomlarda və paremiyalarda ifadə vasitələri araşdırılmış, bu tip idiom və paremiyaların semantik və struktur xüsusiyyətləri hərtərəfli

şəkildə tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat nəzəri cəhətdən Azərbaycan dilçiliyində müxtəlif linqvomədəniyyətlərə xas olan mənəvi dəyərlərin izah və şərhə yönündə koqnitiv istiqamətin inkişafına, dil düşüncəsinin dominant dəyərlərinin müəyyənləşdirilməsinə, elmi-nəzəri fikrin zənginləşdirilməsinə, eləcə də “yaxşı” və “pis” kateqorial anlayışlarının idiomlarla və paremioloji vahidlərlə ifadəsi linqvokulturoloji istiqamətdə tədqiqatlara zəngin material verir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, hər bir xalqın həyatında, milli mədəniyyət və mentalitetində “yaxşı” və “pis” konseptlərinin fərqli mənə xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Dissertasiyanın nəticələrindən və materiallarından müvafiq sahələr üzrə ali məktəblər üçün dərslük, dərş vəsaiti və xüsusi kursların hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobeiasyası və tətbiqi: Tədqiqatın əsas məzmunu və nəticələri Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən tövsiyə olunan müxtəlif toplularda çap edilmiş, elmi konfranslarda mövzu ilə bağlı məruzələr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Hind-Avropa dilləri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Giriş 5 səhifə, I fəsil 40 səhifə, II fəsil 34 səhifə, III fəsil 33 səhifə, Nəticə 3 səhifə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 15 səhifə. Ümumi həcmi 133 səhifə – 215, 387 işarə.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, obyektə və predmetə, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobeiasyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin

ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

Dissertasiyanın **“Konseptlərin öyrənilməsinin nəzəri əsasları”** adlandırılan birinci fəslə dörd paragrafdan ibarətdir. **“Koqnitiv dilçilik və konseptual təhlil: baxışlar və istiqamətlər”** adlanan birinci paragrafda qeyd edilir ki, koqnitivizm bir neçə elmi istiqaməti – koqnitiv psixologiya, mədəni antropologiya, süni intellekt, modelləşdirmə, fəlsəfə, dilçilik və başqa sahələri birləşdirir. Koqnitivlik insanın “düşünmə mexanizminin” təbiətini, insana müxtəlif kanallarla gələn informasiyanın emal edilməsini öyrənir.

Koqnitiv dilçilik son dövrlərdə inkişaf etməyə başlamışdır. Koqnitiv dilçiliyin yaranma tarixi Almaniyanın Dyunsberq şəhərində 1989-cu ildə keçirilmiş beynəlxalq dilçilik konfransı ilə bağlıdır. Bu konfrans koqnitiv dilçiliyin öyrənilməsinə həsr olunmuş ilk tədbir idi. Konfransda “Beynəlxalq Koqnitiv Dilçilik Assosiasiyası” (*International Cognitive Linguistics Association*) və “Koqnitiv Dilçilik” (“Cognitive Linguistics”) jurnalı təsis edilmişdir. Koqnitiv dilçiliyin rəsmi “doğum” tarixi 1989-cu il olsa da, bu sahədəki araşdırmalar XX əsrin əvvəllərindən başlamışdır.

Müasir koqnitiv dilçiliyin yaranmasında və inkişafında C. Lakoff, R.Lanqaker, R.Cakendof, E.S.Kubryakova və başqalarının rolu böyük olmuşdur. Koqnitiv dilçiliyə dair tədqiqatlar Avropada, Kanadada, ABŞ-da, Hollandiyada, Rusiyada, son dövrlərdə isə Azərbaycanda da aparılır.

Koqnitiv dilçilik koqnitiv psixologiyayı, konseptual və koqnitiv model anlayışlarını özündə ehtiva edərək insan davranışının və fəaliyyətinin xeyli dərəcədə dil bilikləri ilə müəyyənləşdirilməsi haqqındakı müddəaya söykənir. Koqnitiv dilçiliyin vəzifələrindən biri dildə milli özünəməxsusluğu əks etdirmək, milli psixologiya, milli təfəkkür tərzinin izlərini axtarmaq və onu bərpa etməkdir.

Koqnitiv dilçilikdə freym, konsept, konseptosfer və s. terminlərdən istifadə olunur. Koqnitiv dilçiliyin əsas terminlərindən biri olan “konsept” termini filologiya sahəsi üçün heç də yeni termin sayılmır. “Konsept” termini orta əsrlər Avropa fəlsəfəsində “anlayış”, “məfhum” mənasında işlənmişdir. Koqnitiv dilçilikdə “konsept” termini mahiyyət etibarilə məfhumdan

fərqlənir. Konsept milli-mədəni təsəvvürlərlə bağlı olub, milli-mədəni səciyyə daşıyır, etnik təfəkkürün göstəricisidir. Konsept mental kateqoriya olub, kollektiv təfəkkürlə bağlıdır.

Dissertasiyada dünyanın dil mənzərəsi, konsept, anlayış, məna, obraz, anlam, əlamət, simvol, konseptual təhlil, milli mentallıq, milli psixologiya və s. məsələlərlə bağlı tədqiqatçıların fikirləri geniş təhlil edilir.

İkinci paraqraf *müxtəlif sistemli dillərdə konseptlərin tədqiqi istiqamətlərinə* həsr olunur. Qeyd olunur ki, *müxtəlif dillərdə ayrı-ayrı konseptlər fərqli istiqamətlərdə tədqiq edilmişdir. Məsələn rus dilçiliyində “sevgi”, “gözəllik”, “sehr”, “yaxşı” və “pis”, “xeyir” və “şər” konseptləri araşdırılmışdır¹. Azərbaycan dilçiliyində konseptlərlə əlaqədar və ümumiyyətlə, koqnitiv dilçilik istiqamətində bir çox tədqiqat aparılmışdır².*

Hər bir insan, həyatı boyunca nəzərdə tutduğu kimi getməyən, onun üçün xoş olmayan, acı, hüzn verən və ona dərinlən təsir edən,

---

¹ Аксенова, Н.С. Вербализация концептов любовь, красота и магия в произведении W.S. Maugham "The magician" // Проблемы лингвистики и межкультурной коммуникации, – 2009. Вып. 8, – с.12-17; Колижук, Л.В. Фрагмент ценностной составляющей лингвокультурных концептов good (добро) и evil (зло) в диахроническом аспекте // Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. – 2010. № 12, – с.18-22; Рогожкина, Е.В. Концепты добра и зла в английском языке (на материале толковых словарей) // Вопросы филологических наук. – 2008, № 3. – с. 64-68; Цеева, З.А. Концепты «добро» и «зло» как проблема лингвокультурологии // Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН. – 2012. № 1, – с.186-190; Волченко, Л. Б. Добро и зло как этические категории / Л. Б. Волченко. – Москва: Знание, – 1975. – 64 с. və s.

² Allahverdiyeva, A. İngilisdilli televiziya mətnlərinin koqnitiv xüsusiyyətləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2014. – 24 s.; Quliyeva, N. Multikulturalizm konseptinin sözlü və sözsüz ifadə xüsusiyyətləri (İngilis və Azərbaycan dilləri materialları əsasında): / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2018. – 28 s.; Mahmudova, A. Azərbaycan və ingilis dillərində “müdrilik” və “wisdom” konsepti: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2018. – 24 s.; Muradova, A. “Qiyətli daşlar” konsepti və onun Şərqi slavyan dillərində verballaşması: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2017. – 26 s.; Əhmədova, Ü. Müxtəlif sistemli dillərdə “qadın” konseptinin linqvokulturoloji xüsusiyyətləri: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2018. – 22 s. və s.

pis kimi dəyərləndirdiyi bir çox hadisələrlə qarşılaşdığı kimi, bunların əksi olan yaxşılarla qarşılaşır.

Pis və *yaxşı* hadisələr, o cümlədən bütün varlıqların təbiəti, dünyanın və insanın həyatdakı mövqeyi barədə fikirlər yalnız filosoflar deyil, digər peşə sahiblərinin də diqqət mərkəzində olmuşdur.

İnsan qarşılaşdığı *pis* və *yaxşı* hadisələri qiymətləndirərkən iki istiqamətdən anlama və mənalandırma yoluna baş vurur. Birinci, içində yaşadığı bu dünyanın qanunları, şərtləri daxilində səbəb-nəticə məzmununda dəyərləndirir. İkinci, müharibələr nəticəsində meydana çıxan, insanı dərinədən təsirləndirən acı və kədərləri nəzəri və ilahi ölçüdə sorğu-sual etməyə başlayır. Bəs həqiqətdə filosoflar *pis*i və *yaxşı*nı necə anlayıb təyin etmişlər?

Pis - iradəli olaraq icra edilən, əxlaqi qaydalara və *yaxşı*ya zidd olan, xoşbəxtliyə, ideallara, məqsədlərə çatmağa mane olan davranışın nəticəsidir. Əxlaq baxımından müsbət bir mənə daşıyan *yaxşı* ilə zidd bir anlayışı əks etdirən *pis*in təmsil etdiyi obyekt istək və davranışların cəmidir. *Yaxşı*, bizim *pis* haqqında dediklərimizin tam əksidir. Seçmə azadlığının və istəyin olmadığı bir davranış üçün fərdi *yaxşı*-*pis* deyə xarakterizə etmək doğru olmaz. *Yaxşı* onu seçmə imkanı olan fərddən gözlənilən davranışdır. *Pis* isə qaçılması lazım olan hərəkətlərdir. *Yaxşı*-*pis* cəmiyyətdən cəmiyyətə, çağdan çağə və hətta fərddən fərdə dəyişən bir anlayışdır.

İngilis dil mənzərəsinin təhlili göstərir ki, digər xalqlarda olduğu kimi, ingilis düşüncəsində də *yaxşı* və *pis* konseptləri ilə insana milli mənəvi və etik dəyərlərinə görə qiymət verirlər. Bu dəyərlər əsasında “truth – lie” / “doğru – yalan”; “good – evil” / “xeyir – şər”; “God – Devil” / “Allah – İblis”; “freedom / captivity”; “azadlıq / əsarət” kimi konseptlər formalaşmışdır.

Birinci fəslin üçüncü paragrafında “*yaxşı*” *konseptinin məzmunu və əhatə dairəsi* nəzərdən keçirilir. Qeyd olunur ki, “*yaxşı*” mahiyyətcə əxlaqi cəhətdən dəyərlə keyfiyyətləri özündə ifadə edən davranışdır. Davranış əxlaq fəlsəfəsinin əsas anlayışdır. “*Yaxşı*”, ümumiyyətlə, insana, ətrafına, cəmiyyətə və insanlığa faydalı olan şeydir. Lakin cəmiyyətdən cəmiyyətə fərqlilik göstərir. *Yaxşı* daha çox xeyirlə assosiasiya edilir. “*Xeyir*” sözü həm davranış, həm də

fiziki gözəlliyi ifadə edən bir sözdür. Bu konseptdən əxlaqi və estetik dəyərləri qiymətləndirmək üçün işlədilir.

“Good” leksik vahidi Oxford izahlı lüğətində 14 mənada izah edilir: 1. of a favourable character (yaxşı xarakterli); 2. handsome or attractive (yaraşlıq, gözəl); 3. suitable or convenient (uyğun, münasib); 4. likely to make you physically or mentally healthy (fiziki və əqli cəhətdən sağlam); 5. successful/ correct (uğurlu); 6. skillful (bacarıqlı, qabiliyyətli); 7. behaving well (problem yaratmayan, özünü yaxşı aparan); 8. useful and helpful (faydalı); 9. understanding what other people need or want (başqa insanların nə istədiyini və ya nəyə ehtiyacı olduğunu bilən); 10. used in greetings and farewells (salamlamada və sağollaşmada işlənən); 11. as good as (demək olar ki, fərq etməz, faktiki olaraq); 12. used in exclamations (nidalarda işlənən); 13. used as an expression of approval or agreement etc. (təsdiqləmə və ya bəyənmə ifadəsi kimi işlənən); 14. a good deal (çoxlu), a good job (yaxşı iş), a good many (çoxlu), all in good time (hər şey öz vaxtında) və s.

Yaxşı - əxlaqi cəhətdən müsbət xüsusiyyəti göstərir, hər hansı bir məqsədə çatdıran, bir məqsəd üçün uyğun və uğurlu olan, digər insanlar üçün də faydalı olandır. “Yaxşı” konsepti – doğru, dürüstlük, vicdan, sevgi, dostluq, zəhmət, qonaqpərvərlik, ədəb, mərhəmət leksemləri ilə ifadə olunur. *Yaxşı* - əxlaqi cəhətdən müsbət xüsusiyyəti göstərən anlayışdır. Məsələn, do somebody a good turn – kiməsə yaxşılıq etmək; have had a good innings – uğurlu iş həyatı olmaq; good action – yaxşı əməl; hold good – etibarlı olmaq; good breeding – düzgün tərbiyə; good doer – xeyir işlər görən; Good advice is beyond all price – Yaxşı məsləhət heç kimə zərər verməz; Of good seed proceeds good corn – Yaxşı toxumdan yaxşı da məhsul hasil olar; while the going’s good – fürsət varikən; Good Jack makes a good Jill – Həyat yoldaşından hörmət gözləyən, birinci özü hörmət etməlidir.; A good name is a second inheritance – Yaxşı adı itirmək asandır, qazanmağa çətin. və s. Göründüyü kimi, “yaxşı” konsepti müasir ingilis dilində sabit birləşmələrdə, ifadələrdə, atalar sözlərində verballaşır. Bəzən “good” leksik vahidi ilə işlənən həm müsbət, həm də mənfi mənə daşıdıyan ifadələrə də rast gəlmək mümkündür. Məsələn, *throw good money after bad* – uğursuz bir işə pul qoymağa

davam etmək; give someone a good thrashing – kimisə cəzalandırmaq məqsədilə döymək; it's no much good doing something – faydalı, xeyirli olmamaq; best bib and tucker - ən yaxşı geyim, bayramlıq geyim; ³; Yaxşılıq - ingilis dil mədəniyyəti üçün ən əsas mənəvi dəyər konsepti hesab edilir. “Yaxşı” konseptini öyrənərkən biz ingilis xalqının daxili aləmini, xarakterini, dil şüurunun xüsusiyyətlərini, həmçinin, milli mədəniyyətinin xarakterik xüsusiyyətlərini daha dərindən öyrənə bilirik.

Dördüncü paraqrafda **“pis” konseptinin məzmunu və əhatə dairəsi** nəzərdən keçirilir. Riçard Suinburne pisliyi təbii və əxlaqi olaraq iki yerə ayırır: *“Təbii pislik insanlar tərəfindən bilə-bilə meydana gəlməyən və insanların özlərindən asılı olmayan bütün pisliklərdir. Xəstəliklər, insanlar tərəfindən təxmin edilməyən qəzalar təbii pisliklərdir”*⁴. R. Suinburneyə görə, *“əxlaqi pislik insanların bilərək və ya bilməyərək səbəb olduqları bütün pis vəziyyətlərdir”*⁵.

Sokrat pisliyi yaxşılığın əleyhdarı olaraq şərh etmiş və kainatdakı varlıqları yaxşı və pis olaraq bölmüşdür. Bütün insanlar yaxşını istəyirlər, ancaq bəzi insanlar nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu ayırd edə bilmədiklərindən pisliyə düçar olurlar. Pislik məlumatın əskikliyindən irəli gəlir. Məsələn, aşağıdakı ifadələrə nəzər salaıq. *Pis nəfəsə gəlmək -baxışından ziyan çəkmək, nəzərə gəlmək, işi avand olmamaq; uğursuzluq baş vermək; tərs gətirmək, bəd gətirmək; Pis üz göstərmək - üz göstərməmək; Pis yerdə axşamlamaq - yaman yerdə axşamlamaq; Pis yerə çəkmək (salmaq) -zərərli, təhlükəli işlərə cəlb etmək - ağılı başından çıxarmaq, yoldan çıxarmaq;* ⁶

Araşdırmalar göstərir ki, müxtəlif sistemli dillərin leksik tərkibində əxlaqi pisliyi təmsil edən ifadələr çoxluq təşkil edir. *Azərbaycan dilində: Xeyir gələn yerə papaq (barmaq) tıxamaq // İşiq gələn yerə barmaq tıxamaq - özünə ziyan vurmaq, öz xeyrini bilməmək; Xeyir-bərəkəti çəkilmək (s.150) - ruzisi azalmaq, evə alınan*

³ Spears, Richard A., Kirkpatrick, B. İngilizce deyimlər sözlüğü / A. Richard Spears, B.Kirkpatrik. – İstanbul: Alfa, – 2003

⁴ Swinburne, R. Tanrı var mı? – İstanbul: Kaknüs yayımları, – 2000. – s. 120

⁵ Swinburne, R. Providence and the Problem of Evil, – Oxford: Clarendon Press, – 1998. – p. 87.

⁶ <https://obastan.com/azerbaycan-dilinin-frazeologiya-lugeti/?l=az>

ruzinin bərəkəti olmamaq - süfrəsinə haram əl dəymək; İngilis dilində: (as) black as one is painted - düşünüldüyü qədər pis olmaq. Young people are rarely black as they are painted in the media (Gənclər nadir hallarda mediada deyildiyi qədər pis olurlar); As bad as all that - göründüyü qədər pis olmaq. Stop crying. It can't be as bad as all that (Ağlama. Bu göründüyü qədər pis ola bilməz); (as) black as pitch - zülmət qaranlıq olmaq. The night was as a pitch (Gecə zülmət qaranlıq idi); (as) bilind as a bat –yarasa kimi kor olmaq⁷. Nümunələrdən göründüyü kimi, “qaranlıq, yarasa, çətinlik, fəlakət” kimi anlayışlar məhz insan şüurunda, təfəkküründə və dilində “pis” konseptini özündə ehtiva edən ifadələr yaradır.

Əngilis dilində “bad” сүзүнүн аюарədakə мənalарə var: Bad (worse, worst) -1.of a low standard (аюарə standart); 2.wicked, immoral (ədəbsiz, əxlaqsız); 3.unpleasant (pis, xoşagəlməz); 4.(of things that are undesirable - arzu edilməyən işeylər haqqənda) serious (ciddi); severe (sərt); 5. (of food-qida haqqənda) rotting or rotten (зəрəтью); 6.unhealthy or diseased (xəstə); 7. harmful (zərərli); 8. be in sb's bad books (bir kəsin qara siyahəsənda olmaq); be bad luck - be unfortunate (bəxtsiz olmaq); bad blood - hate or anger (nifrət və ya qəzəb); go from bad to worse - become even worse (getdikcə pisləmək); have a bad night (gecə az və ya narahat yatmaq)⁸; Evil-(adj) wicked (ədəbsiz), harmful (zərərli); evil (n) wickedness (ədəbsizlik), very bad thing, evilly (adv) (pis olaraq)⁹.

Müasir ingilis dili pis və şər məzmunlu ifadələrlə zəngindir: think poorly of someone or something – kimsə və ya nəşə haqqında pis fikirdə olmaq; be bad news for someone or something – kim və ya nə üçünşə pis olmaq; bad faith – pis niyyət; one of those days – pis günlərdən biri; “brass neck/ nerve” - arsız, utanmaz olmaq; be at loggerheads -kəskin mübarizə aparmaq; to dust one's jacket – kimisə vəhşicəsinə döymək; to give someone a hammering – kimdəşə sağ yer

⁷ İngiliscə-Azərbaycanca lüğət / – Bakı: Şərq-Qərb, – 2004. – s. 72.

⁸ Oxford Learner's Pocket Dictionary. New edition. Reprinted / – Oxford: Oxford University Press, – 1999. – p. 26.

⁹ Oxford Learner's Pocket Dictionary. New edition. Reprinted / – Oxford: Oxford University Press, – 1999. – p. 143.

qoymamaq, kiminsə bütün qabırğalarını qırmaq, sınımamış sümüyünü qoymamaq.

İngilis dilində “pis” konsepti sabit birləşmələrlə ifadə olunduğu kimi, atalar sözü və zərbi-məsəllərdə də rast gəlinir: “*Devil’s children have the devil’s luck*” – Şans pislərin tərəfindədir; “*Nothing so bad but it might have been worse*” – Pisin pisi var. “*Give a dog bad name and hang him*” – Adın çıxınca canın çıxsın; “*A bad apple spoils all the barrel*”- Atı atın yanına bağlasan, həmrəng olmasa da, həmxasiyyət olar; “*Hard cases make bad laws* – Qurunun oduna yaş da yanar; “*Bad habits die hard*” - Pis vərdislər çətin unudulur¹⁰.

Dissertasiyanın “**Yaxşı**” və “**pis**” konseptlərinin funksional-semantik xüsusiyyətləri” adlanan ikinci fəslə iki paragrafdan ibarətdir. Birinci paragrafdan “**Yaxşı**” və “**pis**” kateqorial anlayışlarının idiomlarda ifadəsi araşdırılır. Qeyd olunur ki, XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərindəki dilçilik tədqiqatlarında ənənəvi mövzulardan daha çox mərkəzində insanın dayandığı tədqiqatlara yer verilir. Bu hal dilçilik elminin öyrənilmə sferasını genişləndirir, yeni tədqiqat sahələri açır, bir sözlə, dilçiliyin üfüqləri genişlənir. Koqnitiv təhlilə cəlb olunan dil vahidləri sistem-struktur dilçiliyin metod və prinsipləri əsasında öyrənilir. Konseptual sistemi təşkil edən “yaxşı” və “pis” konseptləri və onları verballaşdıran leksik vahidlər frazeosemantik səviyyədə təhlilə cəlb olunur.

İdiomların, deyimlərin təşəkkülü milli mədəniyyətin göstəricisidir və dilin mədəniyyətlə bağlılığı idiomlarda qabarıq şəkildə nümayiş olunur. İdiomlarda gerçəkliyi adekvat əks etdirmə xüsusiyyəti vardır. Ayrı-ayrı hadisələri və əşyaları müşahidə edən insan onlarda oxşar cəhətləri sistemləşdirir və ümumi təsəvvür yaradır. Mədəniyyət insan tərəfindən yaradılan maddi və mənəvi dəyərlərdir. Mədəniyyəti bir insan yox, əslində, insanların toplusu, xalq yaradır. Kütləvi şüura malik olan millət, toplum mədəniyyətin yaradıcısıdır. Mədəniyyəti kütləvi şüurun, təfəkkürün özəlliyi müəyyən edir. Təfəkkürlə mədəniyyətin bir-biri ilə sıx bağlılığı konsept anlayışını müəyyən edir. D.B.Qudkov yazır: “*Biz presedent fenomen dedikdə,*

---

¹⁰ Abbasov, A. İngiliscə-Azərbaycanca atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti /A.Abbasov. – Bakı: Turan evi, – 2009.

milli nümunə səviyyəsinə aid olan xüsusi qrup verbal, yaxud verballaşan fenomenləri nəzərdə tuturuq. Bunlar konkret “mədəni əşyaların” invariant təsvürləri ilə bağlıdır. Precedent fenomenlər linqvomədəni cəmiyyətin hər bir orta nümayəndəsinə məlumdur və milli koqnitiv bazaya daxildir. Həmin fenomenlərə müraciət cəmiyyətin diskursunda mütəmadi olaraq bərpa edilir”¹¹.

İngilis dilində tərkibində insan adları olan özündə yaxşı və pis anlayışlarını ehtiva edən idiomlar az deyildir. Məsələn, *an/one's Achilles' heel* - kiminsə zəif nöqtəsi; *as pleased as Punch* - nə üçünsə sevinmək, xoşbəxt olmaq; *a smart Alec* - özünü digərlərindən ağıllı göstərməyə çalışan adam; *Hobson's choice* - seçmə şansı olmamaq; *a flash Harry* - özündən razı kişi; *a Nosy Parker* - başqalarının işinə burnunu soxan adam; *a doubting Thomas* - şübhəcil insan; *rob Peter to pay Paul* - borc alıb, borc ödəmək; Əlinin papağını Vəlinin başına qoymaq.

Müxtəlif sistemli dillərdə tərkibində “qıfıl, bağlamaq” olan idiomlar var. Məsələn, *lock horns (with someone)* - anlaşmazlığa düşmək, uyuşmamaq. Azərbaycan dilindəki nümunələrə nəzər salaq: *ağzi qıfıllı olmaq; ağzından qıfılı götürmək; Allah qıfılın açsın* və s.

İdiom mürəkkəb işarə növü olub, həm də ikinci dərəcəli nominasiya vahididir. İdiom dil kodunun qeyri-mütənasib təbiətini özündə təcəssüm etdirir. İdiomatik ifadələr ingilis dilində söz, söz birləşməsi və cümlə şəklində olur, danışıq dilində daha çox istifadə edilir.

“Yaxşı” və “pis” kateqorial anlayışlarının idiomlarla ifadəsi linqvokulturoloji amillərə əsaslanır. Linqvokulturoloji istiqamətdə aparılan araşdırmalarda müxtəlif konseptlərin öyrənilməsi çox önəmli əhəmiyyət kəsb edir. İdiomlar və paremioloji vahidlər dildə formalaşan linqvokulturoloji elementlərdir. Bu vahidlərin müxtəlif istiqamətlərdən müqayisəli təhlili fərqli dillərdə olan rəmzlərin, xalqın etnoqrafiyasının, psixologiyasının müqayisəli şəkildə öyrənilməsi, dillər arasındakı ümumi və spesifik xüsusiyyətlərin aşkar olunması

---

¹¹ Гудков, Д.Б. К вопросу о словаре прецедентных феноменов // Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках. – Москва: Языки славянской культуры, – 2004. – с. 251

deməkdir. İdiom və paremioloji vahidlər milli və kulturoloji məzmununa malik olaraq xalqın etnik tarixinin öyrənilməsində əvəzsiz mənbədir. İdiomlardakı obraz, motiv subyektin dünyagörüşü və dünyaya baxışını əks etdirir.

S.Cəfərov idiomları sabit söz birləşmələrinin bir növü hesab edir. Alim bildirir ki, *idiomların ifadə etdiyi məfhum başqa sabit söz birləşmələrinə nisbətən konkret olur. "... hər hansı bir söz məfhumu müstəqil mənada, yəni nominativ mənada ifadə etdiyi halda, idiom həmin məfhumu dolayı yolla, yəni məcazi mənada izah etmə yolu ilə ifadə edir"*¹².

İngilis dilində "yaxşı" və "pis" konseptinə aid olan idiomlar müxtəlif tematik qruplara ayrılır. T. Quliyev idiomların 14 tipini göstərir: *"insanın hərəkət, fəaliyyət və vəziyyətini ifadə edən; heyvanlara xas keyfiyyət, əlamət, hal, bildirən; tərkibində quş adları bildirən; su ilə, hərbi işlə, incəsənət və mədəniyyətlə bağlı olan idiomlar; ərzaq və yeməklə; kənd təsərrüfatı; rəng adları; saylarla; fəza cisimlərinin adları ilə; od ilə; geyim adları ilə bağlı sözlər olan idiomlar"*¹³. Bu tip idiomların hamısının əsasında yaxşı və pis anlayışları dayanır.

İdiomlar oturuşmuş ifadələrdir və onları konkret mənaya görə tərcümə etmək çox çətindir. Məsələn, *Black mood – qanıqara* - Kefin olmaması, əhvalın pozulması. *I was in a black mood when failed my exams* (İmtahandan kəsildəndə qanım qaraldı); *Beaten black and blue – qançır*, *When I was a kid, everyday I was beaten black and blue while playing in the street* (Mən uşaq olanda hər gün küçədə döyülürdüm və bədənim qançır olurdu); *Green fingers – yaşıl barmaqlar*, Bağçılıqdan başı çıxan insan. *His mother has a wonderful garden, she's like born with green fingers* (Onun anasının yaxşı bağı vardı, o sanki anadangəlmə bağban idi).

A.Alyoxina ingilis dilindəki idiomları mövzu və konsept baxımından təsnif edir: *1. Human being as a personality. (Şəxsiyyət olaraq insan) - a bosom friend (yaxın dost); 2. Person's intellect,*

---

¹² Cəfərov, S. Müasir Azərbaycan dili / S.Cəfərov. – Bakı: Maarif, – 1982. – s. 101.

¹³ Quliyev, T. İngilis və Azərbaycan dillərində idiomatiklik və idiomların transformasiya yolları: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2012. – 140 s.

knowledge and ignorance (İnsanın intellekti, biliyi və cahilliyi) - have good brains (savadlı olmaq); 3. Personal affections, person's disposition or nature (İnsani hisslər, insani keyfiyyətlər və insanın tabiəti) - be in a good temper (şən olmaq); 4. Morals, principles of right and wrong (Mənəviyyat, dürüstlüyün və yanlışın prinsipləri) - poke and pry (burnunu başqasının işinə soxmaq). 5. Speaking, telling, saying, talking and silence (Danışiq və sükut) - give one's word (söz vermək); 6. Personal relations, dealing and affairs (İnsani münasibətlər, biznes münasibətləri) – give (show) somebody a cold shoulder (kimisə soyuq qarşılamaq); 7. Success, progress, easiness and wealth (Uğur, inkişaf, əlverişlilik, zənginlik)-make a good job of it (hansısa bir işi müvəffəqiyyətlə bitirmək) ; 8. Failures, mistakes, difficulties and trouble (Uğursuzluqlar, səhvlər, çətinliklər və narahatlıq) - be in a bad way (xəstə olmaq); 9. Person and time (Şəxsiyyət və zaman) - end one's days (son günlərini yaşamaq); 10. Conversational formulas and phrases (Danışiq formulları və ifadələr) - Good luck to you (uğurlar)¹⁴.

İngilis dilində “yaxşı və pis” konseptlərinə aid ifadələr yalnız tərkibində “good, bad, evil // yaxşı, pis, xeyir, şər” sözləri işlənən birləşmələrlə məhdudlaşmır. Çox ifadələrin tərkibində bu leksik vahidlər işlənməsə belə, o cümlə və ifadələrdə “yaxşı və pis” konseptini açıq-aydın sezmək olur: Məsələn, *Add insult to injury - daha pisi; ağıni çıxartmaq; Ants in one's pants - kürkünə birə daraşmaq; As fit as a fiddle - özünü çox saz hiss etmək; As happy as a lark - sevincindən uçmağa qanadı olmamaq; As sick as a parrot - məyus, dərqli, ümitsiz, əlacsız, zəif; Bark up the wrong tree to - havayı səy göstərmək; Be the cat's whiskers - özü haqqında yüksək fikirdə olmaq; Beat around the bush - söhbəti fırlatmaq; Black economy - qeyri-qanuni yolla qazanılan var-dövlət; Call it a day - münasibətlərə son qoymaq* və s.

Nümunələrin təhlili göstərir ki, bu ifadələrin hamısı məhz insan hisslərini, davranışlarını, fərdin həyatda qazandığı yaxşı və pis vərdişləri, adətləri əks etdirən birləşmələrdir. Hər ifadənin arxasında onu dilində işlədən şəxs, fərdin ətraf mühitə baxışları əks olunub.

¹⁴ Alekhina, A. Idiomatic English / – Minsk: Vysheishaya shkola, – 1982.

Bəzən bir idiomu həm yaxşı, həm də pis kimi dəyərləndirmək olar. Ümumiyyətlə, “yaxşı və pis” anlayışının özü də nisbidir. Müəyyən vəziyyətlərdə “yaxşı” konseptini təmsil edən hər hansı bir idiom, digər vəziyyətdə “pis” konseptini də təmsil edə bilər.

İkinci paraqrafda **“yaxşı” və “pis” kateqorial anlayışlarının atalar sözləri və məsəllərdə ifadəsi** nəzərdən keçirilir. Atalar sözləri və məsəllər hər bir xalqın dilində, tarixində, folklorunda, həyata, ətraf mühitə baxışında əks olunan dil vahidləridir. Atalar sözləri konseptual xarakter daşıdıqlarına görə bir çox dillərdə eyni atalar sözlərinə tez-tez rast gəlmək olur. Bu tip atalar sözləri mənəvi-psixoloji səciyyə daşıyır. Onlar xeyir-şər, məhəbbət-nifrət, haqq-ədalət, zaman-məkan, ağıl-güç və s. bu kimi ümumbəşəri kateqoriyaları özündə əks etdirir.

Atalar sözləri və zərbi-məsəllər müxtəlif yönərdən tədqiq edilsə də, bu sahədə həll olunmamış məsələlər qalmaqda davam edir. Məsələn, *atalar sözlərinin frazeologiyanın tərkibinə daxil olub-olmaması fikri də hələ də müzakirə mövzudur*¹⁵. Atalar sözləri və zərbi-məsəllər çox qədimdən yaranmış və nəsilədən nəslə keçmişdir. Onların bu xüsusiyyətləri əsrlər boyu yaşamaları üçün əsas zəmindir. *“Atalar sözü sadə kəlam deyil. O, xalqın fikrini təmsil edir. Onda xalqın məfkurəsi öz əksini tapmışdır. Hər hansı bir təsadüfi kəlam atalar sözü ola bilməz, yalnız çox insanların həyat tərzilə uyğunlaşan xalqın fikrini ifadə edən atalar sözləri və məsəllər əsrlər boyu yaşaya bilər”*¹⁶. P.V.Tkaçenko atalar sözləri haqqında yazırdı: *“...onlar xalq müdrikliyinin əlaməti və folklor xarakterli kəlamlardır”*¹⁷.

---

¹⁵ Bu barədə bax: Əlizadə, Z. Azərbaycan atalar sözlərinin həyatı / Z.Əlizadə. – Bakı: Yazıçı, – 1985; Bayramov, H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları / H.Bayramov. – Bakı: Maarif, – 1973; Mirzəliyeva, M. Türk dilləri frazeologiyasının nəzəri problemləri / M.Mirzəliyeva. – Bakı: – 1995; Рагимзаде, Н.Р. Идиоматические выражения в азербайджанском языке: /Дисс. ... кандидата филологических наук/ – Баку, 1967; İsayeva, G.S. Karluq qrupu türk dillərinin frazeologiyası (oğuz və qırçaq qrupu türk dilləri ilə müqayisədə): /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2012 və s.

¹⁶ Baxşiyev, H. Bəzi işlək Azərbaycan atalar sözü, zərb-məsəllər və onların rus dilində qarşılığı / H.Baxşiyev. – Bakı: Bakı Universiteti, – 2003. – s. 23.

¹⁷ Ткаченко, П.В. Вопрос о поговорах как материале фразеологии // –Саратов: Ученые записи Саратовского государственного педагогического института, – 1958. вып. XXX, – с. 24

Atalar sözlərində onu yaradan insanların dövrə müvafiq dünyagörüşü də orada əks olunur. İngilis dilindəki atalar sözləri sanki onları yaradan insanların ətraf mühitə, təbiətə, insanlara münasibətini əks etdirərək yaşadır. Bu atalar sözlərində igidlik, xoşbəxtlik, əməksevərlik, gülüş, əyləncə, tənbellik, qəzəb, kin, hiddət əks olunur. Bütün bunların fonunda yaxşı və pis konsepti dayanır.

İngilis atalar sözləri arasında semantik oxşarlıqlar çoxdur. “*Semantik oxşarlıq bəzən eyni, bəzən də yaxın ictimai şəraitdə bir-brindən asılı olmadan müstəqil şəkildə yarana bilər*”¹⁸. V.V.Radlova əsaslanan Z. Əlizadə yazır ki, *bir sıra xalqlar arasında mənşə və dil qohumluğu olub olmamasına baxmayaraq ərazicə bir-birinin yaxınlığında yaşayan xalqların iqtisadi, ictimai, siyasi və mədəni əlaqələri nəticəsində bu paremiyalar qarşılıqlı surətdə bir-birinə təsir etmiş və biri digərinə keçmişdir*¹⁹.

Frazeoloji birləşmələrə nisbətən atalar sözü və zərbi-məsəllərin başqa dildə qarşılıqlı ekvivalentini tapmaq müəyyən qədər asan olur. Məsələn: *The company makes the feast-kim mahnı sifariş edir, o da rəqs edir; eating and scratching wants but a beginning - iştah diş altındadır; friendship cannot stand always on one side-dost dostu tən gərək, tən olmasa gen gərək; ka me (and I'll) ka thee-əl əli yuyar, əl də üzü; hope is the last thing that we lose-ümid sonda ölür.*

V. P. Jukovun tərtib etdiyi lüğətdə 1000-ə yaxın atalar sözü və məsəlin təxminən 200-nün İngilis dilində ekvivalenti vardır²⁰. Məsələn: Tell the truth and shame the devil – Əleyhinə də olsa, hər zaman doğrunu söylə; Beauty is in the eye of the beholder – Rənglər və zövqlər müzakirə olunmur; God helps those who help themselves – Öz işi üçün hərəkət edənə Allah da kömək edər; One good turn deserves another – Heç bir yaxşılıq qarşılıqsız qalmaz.

Atalar sözləri arasındakı semantik oxşarlığın olmasının bir səbəbi tərcümədir. Tərcümə atalar sözləri arasında semantik

---

¹⁸ Əlizadə, Z. Azərbaycan atalar sözlərinin həyatı /Z.Əlizadə. – Bakı: Yazıçı, – 1985. – s. 64.

¹⁹ Əliyeva, Z. Dilçilikdə konsept nəzəriyyəsi // “Ağamusa Axundov və Azərbaycan filologiyası”. Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 2017, – s. 151-110.

²⁰ Жуков, В.П. Словарь русских пословиц и поговорок / – В.П.Жуков. Москва: Советская энциклопедия, – 1966.

paralellərin yaranmasında rol oynayır. “... dünyanın müxtəlif xalqlarında insanların həyatının obyektiv qanunauyğun şəraiti ilə əlaqədar olan bir sıra ümumi anlayışlar mövcuddur. Məlum olduğu üzrə xalq ən yaxşı mənəvi keyfiyyətləri – vəfali, vicdanlı olmağı, əməksevərliyi, dostluq və yoldaşlığı, cəsarəti və təvazökarlığı təqdir etdiyi halda, insanın qəbahətlərinə, yalançılığa, boşboğazlığa, oğurluğa, axmaqlıq və qorxaqlığa öz nifrətini bildirir”²¹. İnsanlar daim yaxşıya və pisə öz münasibətlərini bildirmişlər. Yaxşı və pisə münasibət hər iki xalqın şüurunda o qədər də fərqlənmir. Məsələn, *Ağac bar verdikcə, başını aşağı əyər - A tree is known by its fruit!; Azadlıqların artması daha etibarlı və daha yaxşı bir dünyaya gedən yoldur.-The advance of liberty is the path to both a safer and better world; Cəhalət hər pisləyin kökü və gövdəsidir. - Ignorance, the root and the stem of every evil; Dost pis gündə tanınar - A friend in need, is a friend indeed;*

İngilis dilinin paremiyalar lüğətində verilən nümunələrin böyük əksəriyyətinin Azərbaycan dilində qarşılığı vardır. Məsələn, *experience teaches - insan təcrübə ilə öyrənir; He carries fire in one hand and fire in the other - bir əlində od, bir əlində su tutub; To play with edged tools(fire) - odla oynamaq; Trust but not too much - etibar elə, amma yoxla*²².

İngilis dilindəki “yaxşı” və “pis” konseptini təmsil edən paremiyalar özləri də iki qismə bölünür: 1. Tərkibində “good, bad, best, better, well”, “yaxşı, pis, yaman” sözləri olan ifadələr; 2. Tərkibində bu sözlər olmayıb, ümumiyyətlə, yaxşı və pis kontekstində olan atalar sözləri. Birinci qrupa bu paremiyaları nümunə göstərə bilərik: “*Good masters make good servants*” – *Bağban yaxşı olanda bağ da yaxşı olar; “A good wife is a good prize for husband”* – “*Yaxşı arvad olan ev əsl cənnət- məkandır*”; “*A good horse never lacks a saddle*” – *Yaxşı at yəhərsiz qalmaz; Azərbaycan dilində: -Dəvənin quyruğunun yerə*

---

²¹ Əlizadə, Z. Azərbaycan atalar sözlərinin həyatı / Z.Əlizadə. – Bakı: Yazıçı, – 1985. – s. 62.

²² Abbasov, A.A. Dictionary of English proverbs and sayings in use / A.A.Abbasov. – Bakı: Poliqrav, – 2003.

dəydiyini kim görmüş”²³.

A.Abbasovun lüğətində “*bad*” komponenti ilə başlanan 15, “*best, better*” komponenti ilə başlanan 80, “*good*” komponentli 68 atalar sözü yer almışdır²⁴.

İngilis dilindəki atalar sözləri hər hansı bir situasiyanın, vəziyyətin, hadisənin təzahürüdür. İngilis dilindəki “yaxşı” və “pis” konseptlərini əks etdirən atalar sözləri nə qədər aktualıq qazansa da, onların hamısının ümumi, stabil tərəfləri var. Bu tələblər atalar sözlərinin invariant mahiyyətini təşkil edir.

Dissertasiyanın III fəslində “**yaxşı**” və “**pis**” konseptlərinin **verballaşdığı ifadələrin leksik-qrammatik xüsusiyyətləri** araşdırılır və üç paraqraftan ibarətdir. Birinci paraqrafta “**Yaxşı**” və “**pis**” **konseptlərinin ingilis dilində verballaşmasından** bəhs olunur. Qeyd olunur ki, “yaxşı” və “pis” konseptlərinin məzmunu “yaxşı” və “pis” anlayışlarının qavranılmasını əks etdirir və dildə obyektivləşir. Konseptual nüvənin mərkəzində konseptin adı olan “yaxşı” və “pis” leksemləri dayanır. Onlar bir-birinə zidd anlayışlardır və aralarında böyük fərq, təzad müşahidə olunur. Müasir ingilis dilində “yaxşı” və “pis” konseptinə aid sabit və sərbəst ifadələr qrammatik quruluşuna görə rəngarəngdir. Dissertasiyada “*as ... as*”, “*as*” ifadələrinin qrammatik quruluşu faktiki dil materialı əsasında illüstrasiya edilir. Sabit birləşmələr tərkibindəki əsas feilə görə qruplaşdırılır. “**be**” **feili ilə düzəlmələr**: *be at each other's throats*- bir-birinin boğazından tutmaq, *be blind to something* – dəyərləndirə və ya başa düşə bilməmək; *be in for something* – başına pis şeylər gəlmək ; “**come**” **feili ilə düzəlmələr**: *come a cropper* - 1) məğlub olmaq, bəxti gətirməmək, uyğun olmayan bir iş görmək, hərəkət etmək; 2) uğursuz olmaq, oyunda məğlub uduzmaq; *come up against a blank wall* - soyuqqanlıqla rastlaşmaq, yardım, kömək almamaq, *come in handy* - faydalı olmaq; “**cry**” **feili ilə düzəlmələr**: *cry one`s eyes (or heart) out* - hönkür-hönkür ağlamaq, *cry wolf* – yalançı həyəcan qaldırmaq;

²³ Erdoğan, A. Atalar sözləri və zərbi-məsəllərin etimoloji aspektdə tədqiqi və etimoloji lüğətinin tərtibi prinsipləri (Azərbaycan, türk və ingilis dillərinin materialları əsasında): /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis./ – Bakı, 2014. – s. 110.

²⁴ Abbasov, A. İngiliscə-Azərbaycanca atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti /A.Abbasov. – Bakı: Turan evi, – 2009.

“cut” feili ilə düzəllənlər: *cut one`s coat according to one`s cloth // cut one`s coat to suit one`s cloth.* – ayağını yorğanına görə uzatmaq, **“put” feili ilə düzəllənlər:** *put it on – olduğundan fərqli görünmək, yalandan özünü göstərmək, put on an act “yalandan rol göstərmək, hiyləgərliklə rola girmək”, put someone or something - başından eləmək, əngəl olmaq, put someone or something out - ürəyini sıxmaq, üzüntü vermək, put a brave face on it - yaxşı fikirli olmaq, xoş auralı olmaq* və s.

Müasir ingilis dilində “to be” feili ilə düzələn, təxminən, 62 ifadə göstərilir²⁵. Bu ifadələrdən müəyyən qismi *pis*, müəyyən qismi *yaxşı* konseptinə aid ifadələrdir.

İkinci paraqrafda **“Yaxşı” və “pis” konseptinə aid idiomatik ifadələrin struktur xüsusiyyətləri** araşdırılır. Müasir ingilis dilində “pis” və “yaxşı” konseptinə aid ifadələr söz birləşmələri və cümlələr şəklində formalaşır. Belə ifadələr həm ismi, həm də feili birləşmələr şəklində olur.

Müasir ingilis dilindəki “yaxşı” və “pis” konseptini verballaşdıran ifadələrin özünəməxsus qrammatik strukturu vardır. Belə ifadələr struktur cəhətdən bütöv olub, müxtəlif morfoloji xüsusiyyətlərə malik olur. *“Dil faktları ikili təbiətə malikdir: bu, bir tərəfdən quruluşun özünün daxili qanunauyğunluqları, digər tərəfdən isə onların dilin cəmiyyətdə işlənməsini şərtləndirən daxili qanunauyğunluqları ilə müəyyən edilir”*²⁶.

Hər hansı bir sabit ifadənin dildə yaşaması onun daxili strukturunun qanunauyğunluqları ilə bağlıdır. Sabit ifadələr, əsasən, birləşmə tipində olur. Amma dildə cümlə, söz səviyyəsində olan sabit söz birləşmələrin varlığından da söz açılır.

Müasir Azərbaycan dilində feili idiomatik ifadələrdə ad hissəsi əvvəl, feil komponenti sonra gəlir. İngilis dilində feili idiomlar “feil+ad” modelində mövcud olur. İdiomatik ifadələrin birinci tərəfi feil, ikinci komponenti isə, əsasən, isimdən ibarət olur. Məsələn: *do*

---

²⁵ Əsədova, M. İngilis dilini öyrənmə kursu / M.Əsədova. – Bakı: Elm və təhsil, – 2010. – s. 188

²⁶ Амосова, Н.Н. Современное состояние и перспективы фразеологии // – Москва: Вопросы языкознания, – 1966. №3. – с.68.

someone down (biri üçün pis danışmaq, pisləmək); cut one`s eye-teeth on something (gəncliyindən bəri etmək, çox məlumatı olmaq); change colour (bəti-bənizi, rəngi-rufu saralmaq); drink to excess (həddindən artıq içmək, sərxoş olmaq) və s.

İngilis dilində feili idiomatik ifadələr feilin təsdiq və inkarlıq kateqoriyasına uyğun olaraq təsdiq və inkar strukturlarda ola bilər. Məsələn, *not give someone the time of day* (əhəmiyyət verməmək, özünü o yerə qoymamaq); *not have a care in the world* (dünya yığılsa da, onun vecinə olmamaq); *not long for this world* (çox ömrü qalmamaq, ölmək üzrə olmaq) və s.

Təsdiqdə işlənən idiomatik ifadələr müsbət, inkarda işlənən idiomalar mənfi mənanı əks etdirir. Məsələn, *not up to scratch* (yetərli olmamaq, pis vəziyyətdə olmaq); *not see further than the end of one`s nose* (burnunun ucundan o tərəfi görməmək, ətrafdakılarla maraqlanmamaq) və s.

İnkarda işlənən idiomatik ifadələrin böyük əksəriyyəti “pis” konseptini, təsdiqdə işlənən idiomatik ifadələrin böyük qismi “yaxşı” konseptini özündə əks etdirir.

İngilis dilində elə idiomatik ifadələrə rast gəlirik ki, həm təsdiqdə, həm də inkarda işlənir: *to put a good face on smth* (özünü sakit aparmaq) - *not to put a good face on smth* (özünü sakit aparmamaq), *keep a straight face* (ciddi olmaq) - *not to a keep straight face* (ciddi olmamaq) və s.

İngilis dilində “yaxşı” və “pis” konseptini əks etdirən ismi idiomatik ifadələr aşağıdakı modellər üzrə formalaşmışdır: a) *Adjective + noun* (sifət+isim) modeli üzrə formalaşan idiomatik ifadələr. Məsələn: *bad blood* (düşmənçilik), *bad language* (söyüş). *bad news* (qara/pis xəbər). b) *Noun+noun* (isim+isim) modeli üzrə. Məsələn, *at the end of one`s tether* (son hədd, səbri tükənmə); *a matter of concern* - narahatlığa səbəb olma; *a matter of life and death* (ölüm-qalım məsələsi); *beginner`s luck* (yeni başlayanın şansı); c) *Noun+adverb* (isim+zərf) modeli üzrə əmələ gələn idiomatik ifadələr. Bunlar “adverbial idiomatik ifadələr” də adlanır. Belə idiomatik ifadələr zərf funksiyasında çıxış etməklə hərəkətin əlamətini bildirir. Məsələn: *never had it so good*-şansı heç vaxt belə yaxşı olmamaq.

İngilis dilində “yaxşı” və “pis” konseptinə aid feili idiomatik birləşmələrin yaranmasında *to be* və *to have* feilləri mühüm rol oynayır: *have what it takes* – lazım olan xüsusiyyətlərə malik olmaq; *have turned the corner* - kritik nöqtəni keçmək; *be beside oneself* - çox həyəcanlanmaq, ağılını qaçıрмаq; *be a drag on someone or something* - birinə yük olmaq, baş bəlası olmaq və s.

Feili idiomatik ifadələrin qrammatik quruluşu hər bir dilin daxili qanunauyğunluqlarına müvafiq şəkildə formalaşdığından onların tərkibindəki sözlərin sıralanması və feilin mövqeyi də müxtəlif olur. Məsələn, *give someone the cold shoulder* - üz verməmək, arxa çevirmək; *give someone the red carpet treatment* - çox yaxşı qarşılamaq, yoluna xalı döşəmək; *keep one`s head above water* - borcu olmamaq, öz problemlərinin öhdəsindən özü gəlmək; *do the honours* - hörmət göstərmək və s.

İngilis dilində idiomatik ifadələrin komponentlərinin sabit qrammatik formaya malik olması onların əsas əlamətlərindəndir.

İdiomatik ifadələrin strukturunda komponentlərin sayı da mühümdür. Bu cəhətinə görə onları aşağıdakı kimi təsnif etmək olar: **İkikomponentli idiomatik ifadələr:** *go downhill* - geriləmək; *go haywire* - 1) xarab olmaq; 2) dəli olmaq; *start something* - dava eləmək və s. **Üç və daha artıq komponentdən ibarət ifadələr:** *thankful for small mercies* - kiçik şeylərlə xoşbəxt olmaq; *slip one`s mind* - ağılından çıxarmaq; *do someone`s heart good* - sevindirmək, xətrini xoş eləmək və s.

Üçüncü paragrafda **“Yaxşı” və “pis” konseptlərini təmsil edən paremioloji vahidlərin struktur xüsusiyyətləri** nəzərdən keçirilir.

Atalar sözü və zərbi-məsəllər sabit ifadələr sistemində xüsusi lay təşkil edir. Paremioloji vahidin tərkibindəki ayrı-ayrı leksik vahidlərin semantik yükü zəifləyir. Ayrı-ayrı leksik vahidlərin mənası ümumi mənanın formalaşmasına xidmət edir. Semantik məzmunla qrammatik struktur arasında qarşılıqlı əlaqə yaranır. “... *bu da ümumi qarşılıqlı qanunauyğun forma və məzmun arasında şərtlənməyə əsaslanır; sözlərin sırası sabit qalır; sözlərin tərkibində bəzən eyni hüquqlu və ya sinonim sözlərlə əvəzlənmə müşahidə olunur; frazeoloji birləşmələrin xüsusi layını təşkil edən atalar sözü və zərb-məsəllər heç bir başqa dilin deyil, məhz, milli dilin xüsusiyyətlərinə əsaslanan*

alamətlərə malikdir; atalar sözü və zərb-məsəllər sözə, anlayışa və cümləyə ekvivalent ola bilər, bu halda tam məcazlaşma prosesi gedir”²⁷.

İngilis dilində yaxşı və pis konseptlərinə aid atalar sözləri və zərbi-məsəlləri sintaktik quruluş cəhətdən konkretləşməyə doğru inkişaf edir. Çoxkomponentli ifadələr zamanla lakonikləşərək ikikomponentli vahidlərlə əvəz olunur. Bu tip atalar sözləri əksər hallarda sadə cümlə şəklini alır və hətta frazeologizmlərə çevrilir.

“Yaxşı” və “pis” konseptlərinə aid paremiyaların böyük bir qismi mürəkkəb cümlə tipində olur. Paremiyaların hər qütübü ayrıca mürəkkəb cümlə şəklində formalaşır. Paremiyanın əsas semantik strukturu səbəb-məqsəd əlaqələrinin toqquşmasında deyil, əksiliklər əlaqəsinin nisbətindən yaranır.

Atalar sözlərinin tərkibindəki predikativ konstruksiyalardan yeni nominativ frazeologizmlər, idiomatik ifadələr yaranır. Məsələn, ingilis dilində: *cook a hare before catching him* (öldürmədiyin ayının dərisini pay-püş etmək) frazeologizmi *First catch your hare, then cook him* (Əvvəl ayını öldür, sonra onun dərisini sat) atalar sözündən yaranmışdır. Azərbaycan dilində: *Dəryada balıq sevdası eləmək* (yəni tutulmamış balığa qiymət (nırx) qoymaq, satmaq) frazeologizmi *Əvvəl balığı sudan çıxart, sonra ona qiymət qoy* (və ya *Tutulmamış balığı satmazlar*) atalar sözündən əmələ gəlmişdir.

*İngilis və Azərbaycan atalar sözləri struktur cəhətdən 3 yerə bölünür: bərabərləşdirici, oppozitiv; oppozitiv-kausal*²⁸.

Bərabərləşdirici atalar sözlərinin əsas konstruksiyası “A olan yerdə B də var” tipli paremiyalardır. Məsələn: *Where there is a will there is a way.* - *Niyyətin hara, mənzilin ora; Who lives longest, he sees more* - *Çox yaşayan çox bilər; God helps those who help themselves* - *Səndən hərəkət, məndən bərəkət; Nə əkərsən onu da biçərsən* və s.

---

²⁷ Sürek, M. Müasir ingilis dilində feili frazeoloji vahidlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri: /filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2015. – s. 5.

²⁸ Məmmədova, Ü. İngilis və Azərbaycan atalar sözlərinin struktur-semantik təhlili: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı / – Bakı, 2013.

Oppozitiv atalar sözlərinin struktur təhlilində nəzəri cəlb edən inkardır. İngilis dilində bu tip atalar sözlərindən meydana çıxan inkar hər hansı bir bərabərliyi rədd edir. Bu tip atalar sözlərinin böyük əksəriyyəti *pis* konseptini təmsil edir. Məsələn: *Two wrongs don't make a right* (İki səhvdən, yanlışdan biri doğru çıxmaz).

Oppozitiv-kauzal atalar sözlərində nəticə ya inkar edilir, ya da mümkün olmayan hesab edilir. Misallar: *You can take a horse to the water but you can not make him drink* (Atı suya apara bilərsən, amma su içməyə məcbur edə bilməzsən); *Trust, but not too much*. (İnan, lakin yoxlamağı da unutma); *Better an egg today than a hen tomorrow* (Soğan olsun, amma nağd olsun).

Struktur-sintaktik səviyyədə atalar sözləri variativlik nümayiş etdirə bilər. Müasir ingilis dilində atalar sözlərinin əsas quruluşu saxlanılır, ikinci hissəsi bütövlükdə dəyişdirilir. Məsələn, “pis” konseptini təmsil edən bir atalar sözünə nəzər salaq: *When the cat is away, the mice will play* (Pişik olmayanda siçanlar bayram edir). İngilis bədii ədəbiyyatında bu ifadə ixtisar şəklində işlənir: *When the cat is away... Gramophone going in the kitchen!* (Pişik evdə olmayanda, qrammofon mətbəxə aparılır (keçir)). Nümunədən görüldüyü kimi, atalar sözünün əsas quruluşu saxlanılmış, ikinci hissəsi isə tamamilə başqa bir “Gramophone going in the kitchen!” cümləsi ilə əvəz olunmuşdur.

Bəzən atalar sözlərinin əsas quruluşu saxlanılır, lakin tərkibində bir və ya bir neçə söz dəyişdirilir: *The cobbler must stick to his last*. Bu atalar sözü də variativləşərək *Let the cobbler go behind his last* formasını almışdır.

Atalar sözlərində ellipsis mümkündür. Hər iki dildə elliptik konstruksiyalı atalar sözləri tərkibcə sabit olur. İfadələrin tərkibində müəyyən vahidlərin digərləri ilə əvəzlənməsində ümumi məna dəyişikliyi olmur.

Tədqiqat nəticəsində ingilis milli dil düşüncəsində əsas dəyərləndirmə kateqoriyalarından olan “yaxşı” və “pis” konsept sahələrinin universal və etnospesifik komponentləri üzə çıxarılmışdır. Həmin konseptləri təmsil edən leksik, frazeoloji və paremioloji vahidlərin təhlili aşağıdakı **nəticələrə** gəlməyə imkan verir:

1. “Yaxşı” və “pis” konseptlərində ifadə olunan dəyər komponenti ingilis linqvomədəniyyəti mənsublarının milli kommunikativ davranışlarındakı əsas dəyərləndirmə oriyentirlərini təsvir etməyə şərait yaradır.

2. İngilis linqvomədəniyyətində “yaxşı”nın əxlaqi və ya maddi dəyər, “pis”in isə antidəyər kimi qavranılma aspekti həmin konseptlərin koqnitiv komponenti ilə əlaqələndirilə bilər. Tədqiq edilən “yaxşı” və “pis” konseptlərinin əhəmiyyətli dərəcədə geniş linqvistik təzahür formaları vardır ki, bunlara da leksik, frazeoloji, paremioloji vahidləri daxildir.

3. Milli dil düşüncəsində dominant mədəni təsəvvürlər olaraq qavranılan və özündə dəyər mahiyyəti daşıyan leksik, frazeoloji və paremioloji vahidlər tədqiq olunan konseptlərin müxtəlif linqvomədəniyyət nümayəndələri tərəfindən hər zaman birmənalı qavramanı təqdim etmir. “Yaxşı” və “pis” konseptlərinin verballaşmasında leksik vahidlərin nümayiş etdirdiyi ümumiliyi, frazeoloji, xüsusilə paremioloji vahidlərdə müşahidə etmək olmur. Bu da həmin konseptlərin fəlsəfi dərki ilə bağlıdır.

4. İnsanın koqnitiv fəaliyyəti nəticəsində fərdin dünya, ətraf mühit, təbiət, insanlar haqqında bildiklərinə və təxmin etdiklərinə aid olan mənalı sistemi yaranır. İnsanın idrak fəaliyyətinin nəticələri məhz dildə təsbit olunur.

5. “Yaxşı” və “pis” konseptlərinə aid olan araşdırma materiallarının linqvokulturoloji səciyyəsinin əhəmiyyəti, hər şeydən əvvəl, onunla müəyyən olunur ki, həmin materialların təmsil olunduğu konsept sferaları universal konseptlər sırasına aid olub, dəyər özəlliklərini “yaxşı – pis” əlamətləri üzrə qarşılaşdırma əsasında reallaşdırır, bununla da mədəniyyətlərin qarşılaşdırılması üçün zəruri olan müqayisə etalonunu təmin edir.

6. “Yaxşı” və “pis” konseptləri struktur baxımından ingilis dilində üst-üstə düşür və onlar milli-mədəni xüsusiyyətlər ilə şərtlənir. İnsan şüurunda yaranan konsept mədəniyyətin göstəricisidir. Konseptlə anlayışın fərqi konseptin həm düşünülməsi, həm də duyulmasındadır və buna görə də “yaxşı” və “pis”, “good” və “bad” konseptləri xalqın linqvomədəniyyətlərinin qədim və müasir əlaqələrini üzə çıxarır.

7. “Yaxşı” və “pis” konseptləri bir dəyərləndirmə kateqoriyaları kimi insanın dəyərlər sistemi haqqındakı biliklərini əks etdirən mürəkkəb struktura malikdir. Həmin konseptlərin məzmununda dəyərləndirilən obyektə xas olan xarakterik xüsusiyyətlərin müəyyən iyerarxiyası təzahür edir. Belə xarakterik xüsusiyyətlər ümumi, yəni kollektiv şüura əsaslanan, obyektiv ola bilər, yaxud fərdi, subyektiv səciyyə daşıya bilər. Ümumi, obyektiv olanlar konseptin əsasını, nüvəsini təşkil edir, fərdi, subyektiv olanlar konseptin məzmununda periferik mövqe tutur.

8. Paremioloji vahidlər – atalar sözləri ehtiva etdiyi informasiya etibarilə konseptual xarakter daşıdıqlarına görə bir çox dillərdə eyni məzmun daşıyan atalar sözlərinə rast gəlmək olur. Bu tip atalar sözləri mənəvi-psixoloji səciyyə daşıyır, xeyir-şər, məhəbbət-nifrət, haqq-ədalət, zaman-məkan, ağıl-güç və s. bu kimi ümumbəşəri kateqoriyaları özündə əks etdirir.

9. Araşdırma nəticəsində aydın olur ki, “yaxşı” və “pis” kateqorial anlayışlarının idiomlarla və paremioloji vahidlərlə ifadəsi linqvokulturoloji amillərə əsaslanır. İdiomlar və paremioloji vahidlər linqvokulturoloji elementlərdir.

10. “Yaxşı” və “pis” konseptinə aid ifadələr struktur cəhətdən bütöv olub, müxtəlif morfoloji xüsusiyyətlərə malikdir. Sabit ifadələr müasir ingilis dilində birləşmə və cümlə tipində olur. Birləşmə tipli ifadələr təsdiq və inkar strukturlarda çıxış edə bilərlər. İngilis dilində yaxşı və pis konseptini əks etdirən ismi idiomatik ifadələr “sifət+isim” (“adjective+noun”), isim+isim” (“noun+noun”), “isim+zərf” (“noun+adverb”) modelləri üzrə formalaşmışdır.

Dissertasiya işinin məzmununu aşağıdakı tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Konsept termini və dildə “yaxşı” və “pis” konseptlərinin ifadə vasitələri haqqında // – Bakı: Terminologiya məsələləri, – 2016. №2, – s.178-186

2. Müasir ingilis və Azərbaycan dilində “yaxşı” və “pis” konseptini əks etdirən atalar sözləri və məsəllər // – Bakı: Dil və ədəbiyyat (BDU), – 2017. № 2(102), – s.187-189

3. Средства выражения концепта плохо в английском языке // – Киев: Мова и культура, – 2017. Выпуск 19, Том IV (184), – с.365-372
4. “Yaxşı və Pis” konseptlərinin idiomlarda əksi (İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında) // “Ağamusa Axundov və Azərbaycan filologiyası”. Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 24-25 aprel, – 2017, – s.453-456
5. Müasir ingilis dilində “Pis” konseptli ifadələrin leksik-grammatik xüsusiyyətləri // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2017. №19, – s.196-204
6. Koqnitiv dilçilikdə konseptlər // – Naxçıvan: Axtarışlar , – 2018. №3 , – s.66-71
7. Вербализация концепта “добро” и “зло” на английском языке // “World Science : Problems and Innovations”. Материалы XXXIV Международной научно-практической конференции, – Пенза, РФ: – 30 августа – 2019, – с.156-159
8. “Yaxşı “ konseptinin müasir ingilis və Azərbaycan dillərində verballaşması // “Elmlərarası İntegrasiya : Linqvodidaktik, Linqvokulturoloji Və Psixolinqvistik Aspektlər”. Beynəlxalq Elmi Konfrans, – Sumqayıt: – 2019, – s.118-119
9. “Konsept” məfhumu və müxtəlif yanaşmalar // – Bakı: İpək yolu, – 2019. №.4 , – s. 126-131
10. “Yaxşı” və “Pis” konseptli idiomatik ifadələrin struktur xüsusiyyətləri // – Bakı: “Humanitar və İctimai Elmlərin Əsasları”. I Respublika Elmi konfransının materialları, Bakı: – 2020. – s. 65-68
11. Frazoloji vahidlərin koqnitiv aspekti // – Bakı: Terminologiya məsələləri, – 2021. №2, – s.62-64
12. İngilis və Azərbaycan paremioloji vahidləri “yaxşı” konsepti prizmasında // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2022. №6, – s.113-119
13. Koqnitiv dilçilik və nəzəri fikirlər // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2023. №2, – s.187-195

Dissertasiyanın müdafiəsi 14 May 2024-cü il tarixində saat 11:00-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD 1.06/1 olan Birdəfəlik Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1143, Bakı, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 8 Aprel 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 02.04.2024
Kağız formatı: 60x84 16¹
Həcm: 45 292
Tiraj: 100